

Bengt Furåker

Richard Wilkinson och Kate Pickett:

Jämlikhetsanden. Därför är mer jämlika samhällen nästan alltid bättre samhällen

Stockholm: Karneval förlag, 2010

De båda brittiska epidemiologerna Richard Wilkinson och Kate Pickett har rönt stort intresse med en bok som på engelska heter *The spirit level* och som på svenska fått titeln *Jämlikhetsanden* (förlaget använder här ett gammaldags ord för "jämlikhetsanda"). Anledningen till att boken har blivit så uppmärksammas – och något av en väckarklocka – tror jag är att den konsekvent driver en tes med stark politisk laddning: Mer ojämlika samhällen är i många avseenden klart sämre än mer jämlika samhällen. Ojämlikhet handlar i Wilkinsons och Picketts analys om inkomstskillnader som visar sig gå hand i hand med en lång rad hälsorelaterade och sociala indikatorer: livslängd, barnadödlighet, psykiskt välbefinnande, fetma, skolprestationer, användning av illegala droger, mordfrekvens och en del annat. När klyftorna i ett samhälle är stora blir utfallen på detta slags indikatorer "nästan alltid" – som det heter i bokens undertitel – mer negativa.

Framställningen är inriktad på den rika världens nationer. Den statistik som används är enbart sådan som är internationellt jämförbar och som kan betraktas som tillförlitlig. Kanada, USA, Australien, Nya Zeeland, Singapore, Japan, Israel samt ett stort antal europeiska länder inklusive Sverige och övriga skandinaviska länder ingår – till och från – i de många diagram som presenteras. Dessutom görs ofta motsvarande jämförelser mellan USA:s delstater mellan vilka det också finns ansevärla skillnader i fråga om såväl inkomstspridning som hälsa och sociala förhållanden.

Samtliga jämförelser länder emellan utgår från relationen mellan de 20 procent som har den högsta inkomsten och de 20 procent som har den lägsta. Det framkommer i bokens appendix att urvalet av länder är baserat på en rapport från Världsbanken och den rapporten bygger på data från 2002. Efter diverse utslutningar – bland annat av skatteparadis – återstår 23 nationer. Av dessa sticker

Bengt Furåker, professor,
Sociologiska institutionen,
Göteborgs universitet
bengt.furaker@sociology.gu.se

Japan ut som det mest jämlika landet med Finland, Norge, Sverige och Danmark ganska tätt efter. De mest ojämlika samhällena är – i nämnd ordning – Singapore, USA, Portugal, Storbritannien och Australien. När jämförelsen handlar om amerikanska delstater använder sig boken av Gini-koefficienter som mäter hur stor andel av inkomsten som måste omfördelas för att man ska få en helt jämn fördelning.

En viktig slutsats är att nivån på inkomsterna i rikare nationer i väsentliga avseenden verkar sakna betydelse. Huruvida inkomsten per person är högre i landet A än i landet B tycks alltså inte spela den roll som man kanske föreställer sig, men om ojämlikheten inom A är större finner vi där sannolikt sämre utfall på raden av välfärdsåtgärder. Bland de många diagrammen i boken betraktas ett som så centralt att det visas på två ställen. Där är måtten på hälsorelaterade och sociala problem sammanvägda till ett index som har kunnat beräknas för 21 länder. Detta index är starkt korrelerat med inkomstspridningen; resultaten är i allmänhet avsevärt mer negativa för de länder som har större klyftor.

Vissa kritiker som Peter Saunders och Christopher Snowdon har attackerat boken och gjort gällande att resultaten skulle bli annorlunda om man gjorde ett annat urval av data. Wilkinson och Pickett har utförligt bemött denna kritik och tillbakavisat den (genmälena kan läsas på <http://www.equalitytrust.org.uk/>). Det är förstås omöjligt för den som bara har läst boken att avgöra vad som är rätt och vad som är fel i varje enskildhet, men författarna förefaller ha starka kort på hand och man kan knappast komma ifrån alla de samband som de redovisar.

Vi kan dock inte omedelbart dra slutsatsen att hälsorelaterade och sociala problem orsakas av inkomstfördelningen. Förekomsten av samband är en sak och hur dessa ska förklaras är något annat. Wilkinson och Pickett menar likväl att de tydliga sambanden – på punkt efter punkt – inte kan vara en tillfällighet. Det må finnas andra förklaringar till de problem som dryftas i studien, men av allt att döma är inkomstfördelningen en signifikant faktor.

Vad är det då i så fall som gör att inkomstojämlikhet leder till – eller bidrar till att framkalla – sociala problem av varierande slag? Detta är en för studien kritisk fråga som tarvar ett svar och Wilkinson och Pickett formulerar ett utkast till en teori om vad det är för mekanismer som verkar. De framhåller att teorin inte ska tolkas i individualpsykologiska termer; det är effekterna av en fördelningsstruktur som de vill komma åt och inte problem som kan behandlas med psykoterapi i stor skala. Inkomstklyftorna kan för övrigt även skildras i termer av klassklyftor och så sker också delvis i boken.

Författarnas teoretiska skiss handlar om relationerna mellan social status, självkänsla och social tillit och osäkerhet. Den bärande tanken kan kanske lite förenklat sammanfattas på följande sätt. Större klyftor i samhället medför att medborgarna i högre grad oroar sig för att inte räckas till. Med ökade klyftor

kommer allt större vikt läggas vid social status och därigenom kommer många att uppleva en känsla av otillräcklighet. Detta skapar stress och frustration och stegar risken för olika typer av destruktiva, inklusive självdestruktiva, handlingar. Utgångspunkten är egentligen densamma som i gängse teorier om sociala jämförelser, det vill säga att människor tenderar att jämföra sig med varandra och att de påverkas av samspelet med andra i samhället. En förutsättning i den här analysen är förstås också att inkomst är ett användbart mått på social status – inte nödvändigtvis det enda men i alla fall ett någorlunda tjänligt sådant.

Det teorikoncept som Wilkinson och Pickett för fram behöver nog tänkas igenom både en och två gånger, men författarna sätter fingret på vissa väsentliga mekanismer. Dock kvarstår frågan om inte centrala förklaringar negligeras när man så starkt framhäver inverkan av inkomstojämlikhet. Wilkinson och Pickett har en öppen attityd till den invändningen och diskuterar bland annat huruvida det inte är etniska klyftor som ligger bakom de redovisade sambanden. Deras slutsats är att ojämlikhet och etnisk uppdelning rör samma slags processer och därför inte ska betraktas som alternativa förklaringar. Exempelvis tenderar amerikanska delstater med stor ojämlikhet att ha stor afroamerikansk befolkning, men det visar sig att även de vita i dessa delstater har sämre utfall vad gäller hälsa än vita i andra delar av landet.

Väl att märka vill inte Wilkinson och Pickett reducera inkomstojämlikheten till ett fattigdomsproblem. De poängterar att många tycks instämma i att ojämlikhet och sociala problem har med varandra att göra. När man frågar varför de sociala problemen skulle minska om ojämlikheten minskades blir svaret gärna att antalet fattiga då skulle bli färre. Författarna hävdar emellertid att ”detta endast är en mindre del av den verkliga förklaringen” och att ”den överväldigande majoriteten av befolkningen” i ett land ”skadas av större ojämlikhet” (s 188-89). I en tillspetsad mellanrubrik till texten på de nämnda sidorna låter det till och med som att alla har fördel av större jämlikhet och liknande formuleringar finns även på bokomslagets baksida. Här måste man dock undra om inte det teoretiska fotfästet har släppts. Finns det verkligen ingen som förlorar på en utjämning av inkomsterna? När de mest välsituerade försvarar sina privilegier månar de då inte om sitt eget bästa?

I den senare delen av boken ägnas utrymme åt vad man kan göra för att minska ojämlikheten och på så sätt förbättra tillståndet i samhället. Författarna pekar på vikten av omfördelande skatte- och socialpolitik. Likafullt är det av underordnad betydelse hur man åstadkommer en minskad ojämlikhet; det avgörande är att inkomstspridningen är liten oavsett hur det har gått till. De skandinaviska länderna med sina utvecklade välfärdssystem framhålls som positiva exempel, men det finns länder där inkomstskillnaderna redan före skatter och bidrag är små (Japan) och där föreligger inte samma behov av omfördelande politik.

Wilkinson och Pickett uppmärksammar också betydelsen av ägande. Här sker en viss glidning i framställningen; fokus flyttas från medborgarnas inkomster till de ägandeförhållanden som råder. Å andra sidan finns det ett samband mellan de båda aspekterna vilket gör att greppet har fog för sig. Bland annat diskuteras diverse förslag kring kooperativa eller arbetarägda företag och samägande i olika former. Vad man kan sakna är en idé om löntagarfonder i stil med vad som under kort tid fanns i Sverige – och vi ska då inte heller glömma de radikalare förslag som Rudolf Meidner och andra med honom lanserade men som inte vann politiskt genomslag.

De resonemang som förs angående kooperativ, samägande och annat är kortfattade och därmed något ytliga. Konsekvensen är att många problem inte synliggörs, exempelvis den ojämlikhet som uppstår när vissa medarbetare i ett företag blir delägare, medan andra bara är anställda. Problem av detta slag är inte olösliga, men de behöver penetreras noga. Förtjänsten med Wilkinsons och Picketts resonemang är hur som helst att en rad möjligheter till förändring lyfts fram. Dessa möjligheter har nu länge varit helt marginaliserade i debatten och det måste välkomnas om vi på nytt kan börja få ett tankeutbyte kring alternativ till det bestående.

Ojämlikheten är inte endast ett problem för den rikare delen av världen. Globalt sett är klyftorna gigantiska och världen står inför enorma problem vad gäller användningen av energi och andra resurser. Att en positiv utveckling kräver väsentligt minskade klyftor både mellan och inom länder borde vara en självklarhet. De globala frågorna ges ett visst om än inte så stort utrymme i Wilkinsons och Picketts bok, men den kan säkert spela en roll som väckarklocka även i det sammanhanget.